

Фінанси, банківська справа та страхування

УДК 369.01

Федина Віта Віталіївна

*кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри фінансів, банківської справи та страхування,
Національна академія статистики, обліку та аудиту*

Fedyna Vita

*PhD in Economics, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Finance, Banking and Insurance
National Academy of Statistics, Accounting and Auditing*

ORCID: 0000-0002-3916-5932

Данилов Андрій Віталійович

*аспірант кафедри економіки, фінансів та обліку
ПВНЗ «Європейський університет»*

Danylov Andrii

*Graduate Student of the Department of
Economics, Finance and Accounting
Private Higher Educational Establishment "European University"*

**СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РЕФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ
СОЦІАЛЬНОГО СТРАХУВАННЯ В УКРАЇНІ
MODERN TRENDS IN REFORMING THE SOCIAL INSURANCE
SYSTEM IN UKRAINE**

***Анотація.** Статтю присвячено дослідженню сучасних тенденцій реформування вітчизняної системи соціального страхування. Акцентується увага на актуальності даної проблеми з огляду на недосконалість діючої системи соціального страхування. Актуальність теми підкреслюється тим, що умови ринкового господарювання*

спричиняють певні виклики, і соціальне страхування є необхідним інструментом для забезпечення соціальної стабільності, справедливості та захисту інтересів громадян у відповідності до принципів солідарності та взаємодопомоги. Досліджується сутність поняття «соціальне забезпечення» за кодифікацією МОП та елементи, що включає дане поняття. Визначено сутність соціального страхування, яке можна розглядати як соціальну систему, що має на меті створення обов'язкової загальнонаціональної організації взаємодопомоги і окреслено характерні риси даної системи (обов'язковий характер, організація взаємодопомоги, всеосяжність, покриття ризиків, загальнонаціональна організація). Визначено чинники, що призвели до неефективності вітчизняної системи соціального страхування. Зазначено, що сучасна модель соціального страхування повинна бути спроектована на принципах суспільної солідарності та соціальної справедливості, забезпечуючи водночас послідовність у реалізації соціальної політики. Дано характеристику Пенсійному фонду як правонаступнику Фонду соціального страхування і зроблено висновок, що об'єднання споріднених функцій у рамках одного фонду допоможе оптимізувати організаційно-управлінські витрати, підвищить ефективність використання фінансових та людських ресурсів і забезпечить адекватний контроль за наданням якісних соціальних послуг. Зазначено, що сучасною світовою тенденцією є процес трансформації поняття «соціальний захист» від державного захисту в систему захисту, де його розподіл лягає пропорційно на плечі держави і громадянина відповідно. Це спонукає до появи в складі соціального захисту нового поняття «соціальний самозахист».

Ключові слова: соціальний захист, соціальне забезпечення, система соціального страхування, соціальний самозахист.

Summary. The article is devoted to the study of modern trends in the

reform of the domestic social insurance system. Emphasis is placed on the relevance of this problem in view of the imperfection of the current social insurance system. The relevance of the topic is emphasized by the fact that the conditions of market economy cause certain challenges, and social insurance is a necessary tool for ensuring social stability, justice and protecting the interests of citizens in accordance with the principles of solidarity and mutual assistance. The essence of the concept of "social security" according to the ILO codification and the elements that include this concept are studied. The essence of social insurance, which can be considered as a social system aimed at creating a mandatory nationwide organization of mutual aid, is defined and the characteristic features of this system are outlined (mandatory nature, organization of mutual aid, comprehensiveness, risk coverage, nationwide organization). The factors that led to the inefficiency of the domestic social insurance system were identified. It is noted that the modern model of social insurance should be designed on the principles of social solidarity and social justice, while ensuring consistency in the implementation of social policy. The Pension Fund is characterized as the legal successor of the Social Insurance Fund and it is concluded that the unification of related functions within one fund will help to optimize organizational and management costs, increase the efficiency of the use of financial and human resources and ensure adequate control over the provision of quality social services. It is noted that the modern world trend is the process of transforming the concept of "social protection" from state protection into a system of protection, where its distribution falls proportionally on the shoulders of the state and the citizen, respectively. This prompts the emergence of a new concept of "social self-protection" as part of social protection.

Key words: *social protection, social security, social insurance system, social self-protection.*

Постановка проблеми. Необхідність реформування вітчизняної системи соціального страхування обумовлене необхідністю впровадження нової, більш ефективної та економічно обґрунтованої системи підтримки осіб, які знаходяться в складному фінансовому положенні з незалежних від них причин і потребують соціального захисту. У країні з соціальноорієнтованою економікою обов'язковим інструментом соціальної політики є соціальне страхування, що забезпечує підтримку значної частини суспільства. Актуальність вибраної проблематики визначається неефективністю діючої системи соціального страхування та відсутністю якісних соціальних стандартів. У контексті соціально-економічної кризи реформа системи соціального страхування повинна відігравати ключову роль у започаткованих економічних перетвореннях в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження питань соціального захисту, системи соціального страхування населення та їх реформування висвітлено у наукових працях багатьох вітчизняних вчених-економістів, як: М. Марич [1], С. Онишко [5], І. Колупаєва [7], О. Шевченко [7] та інших. При цьому загально визнаною лишається недосконалість діючої вітчизняної системи соціального страхування та необхідність її подальшого реформування.

Мета статті – проаналізувати основні напрями та засади реформування вітчизняної системи соціального страхування через призму покращення рівня життя населення та захисту його від нових соціальних загроз і потрясінь.

Виклад основного матеріалу. Усвідомлення Україною бажання приєднатися до Європейського союзу спонукає до необхідності розробки комплексу заходів – правових, економічних, організаційних та інших, які б сприяли як соціальній стабільності в суспільстві, так і створенню умов для підвищення добробуту і забезпечення належного рівня та якості життя

населення. Ключовим аспектом вирішення цієї проблеми є стан її соціального захисту та надання соціальних гарантій.

У ринкових умовах ключовим фактором, що гарантує захист громадян від соціальних ризиків, пов'язаних із втратою заробітної плати або доходу внаслідок нещасного випадку на виробництві, хвороби, старості, інвалідності, втрати годувальника або безробіття, є соціальне страхування. Умови ринкового господарювання спричиняють певні виклики, і соціальне страхування є необхідним інструментом для забезпечення соціальної стабільності, справедливості та захисту інтересів громадян у відповідності до принципів солідарності та взаємодопомоги. Це сприяє формуванню стійкої соціальної системи, спрямованої на забезпечення добробуту та підтримки кожного члена суспільства.

Згідно з кодифікацією Міжнародної організації праці (МОП), поняття «соціальне забезпечення» включає різні аспекти, серед яких основними елементами:

1. Соціальне страхування (забезпечення фінансового захисту громадян у випадках втрати доходу внаслідок різних обставин, таких як безробіття, тимчасова або постійна непрацездатність).

2. Соціальна допомога (надання матеріальної допомоги та підтримки тим, хто перебуває в скрутному фінансовому становищі).

3. Державна допомога, що фінансується за рахунок податків - форма допомоги, яка фінансується з бюджету країни і спрямована на забезпечення базового рівня життя та соціального захисту.

4. Провідентційні (ощадні) фонди - фонди, створені з метою забезпечення фінансового резерву для майбутнього соціального забезпечення.

На думку М. Марича: «За рахунок організації соціального страхування суспільство отримало можливість здійснювати компенсацію соціальних ризиків шляхом перерозподілу частини національного доходу

між окремими групами населення в автономному від інших перерозподільних режимів із урахуванням міри соціального ризику та розмірів трудової участі кожного члена суспільства в формуванні національного доходу» [1, с. 7].

Сутність соціального страхування можна розглядати наступним чином: це соціальна система, яка має на меті створення обов'язкової загальнонаціональної організації взаємодопомоги. Ефективність цієї системи досягається лише при умові, що вона охоплює всі верстви населення та надає захист від всіх можливих ризиків. Основна мета - гарантування захисту всіх верств населення від різноманітних факторів нестабільності.

У цьому контексті, характерними рисами системи соціального страхування мають бути:

- обов'язковий характер: система передбачає обов'язкове участь громадян, щоб забезпечити широке охоплення і взаємодопомогу всіх членів суспільства.

- організація взаємодопомоги: система ґрунтується на ідеї взаємодопомоги, де учасники спільно сплачують внески для забезпечення фінансового захисту та підтримки в разі виникнення ризикованих подій.

- всеосяжність: важливо, щоб система охоплювала всі верстви населення, не обмежуючись конкретними соціальними або економічними групами.

- покриття ризиків: система повинна забезпечувати захист від різних ризиків, таких як безробіття, тимчасова або постійна непрацездатність, хвороба та інші події, що можуть призвести до втрати здатності до праці або до втрати доходу.

- загальнонаціональна організація: система має мати покриття національного масштабу, щоб забезпечити єдність та координацію заходів.

Це ще раз підкреслює важливість всеосяжності, взаємодопомоги та обов'язковості для досягнення ефективності соціального страхування.

Водночас реалії сьогодення показують, що діюча система загальнообов'язкового державного соціального страхування в Україні не в змозі забезпечити якісний рівень соціального захисту населення через перманентне збільшення чисельності тих категорій громадян, які опинилися за межею бідності або ж втратили роботу.

Відсутність економічних умов та недосконалість організаційно-правового забезпечення, збереження рис соціальної допомоги, недостатність обсягів фінансування і відсутність зацікавленості у сплаті страхових внесків, декларативний характер регулювання, значні адміністративні витрати, недостатнє покриття системою та нерівномірність розвитку системи між регіонами – і як результат – неефективність вітчизняної системи соціального страхування.

Все це стало наслідком глобальних викликів, зокрема пандемії COVID-19 і карантинних обмежень, які призвели до постійної соціальної напруги і економічних потрясінь у всьому світі. Наша країна зазнала додаткових випробувань через російську агресію і повномасштабну війну, що завдали значних збитків економіці і поглибили існуючі проблеми в соціальній сфері. Зменшення чисельності та старіння населення, руйнування сімей та інфраструктури — це серйозні виклики, розв'язання яких лежить на державі і потребує значних фінансових ресурсів. Деякі з цих проблем існували ще до пандемії й війни, особливо у сферах пенсійного забезпечення та медичного страхування [2].

У період формування сучасної соціальної політики велике значення повинно приділятися процесу реформування системи соціального забезпечення.

Сучасна модель соціального страхування повинна бути спроектована на принципах суспільної солідарності та соціальної справедливості, забезпечуючи водночас послідовність у реалізації соціальної політики.

У цьому контексті важливо враховувати принцип суспільної солідарності, який передбачає взаємопідтримку та взаємодопомогу між різними верствами суспільства. Нова модель має враховувати соціальні потреби та інтереси всіх громадян, забезпечуючи рівний доступ до соціального захисту та інших соціальних послуг.

Крім того, важливо дотримуватися принципу соціальної справедливості, щоб забезпечити розподіл соціальних вигод та підтримку тих, хто найбільше потребує. Це передбачає врахування різних соціальних груп, їхніх особливостей та потреб при розробці та впровадженні соціальних програм.

Забезпечення послідовності в реалізації соціальної політики означає систематичний та цілеспрямований підхід до впровадження соціальних заходів, забезпечуючи стабільність та ефективність системи соціального забезпечення в тривалій перспективі.

Все це обумовило подальше реформування системи соціального страхування (а саме діяльності фондів соціального страхування), яке закріплене новим Законом України «Про внесення змін до Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» та Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»» від 21 вересня 2022 р. № 2620-IX [3].

Зміни, внесені законодавством, стосувалися Пенсійного фонду України (ПФУ) та Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності та від нещасного випадку (ФССУ), який був ліквідований. Тому, починаючи з 1 січня 2023 року, Пенсійному фонду України були покладені наступні обов'язки:

- здійснення державної політики у сферах соціального страхування;
- виплата страхових виплат та надання соціальних послуг відповідно до чинного законодавства;
- профілактика нещасних випадків;
- перевірка обґрунтованості видання та продовження листків непрацездатності на основі електронних систем та реєстрів;
- контроль за використанням страховиками та застрахованими особами страхових коштів [3].

Наразі, Пенсійний фонд розпоряджається Державним реєстром застрахованих осіб та Електронним реєстром листків непрацездатності. Це означає, що необхідна інформація для нарахування лікарняних вже є у страховика. Цей підхід спрощує процес нарахування страхових виплат, роблячи його більш оперативним для роботодавців і застрахованих осіб. Послуги надаються через особистий електронний кабінет страхувальника на Веб-порталі електронних послуг Пенсійного фонду України, що робить їх доступними та зручними.

Також важливо зазначити, що Пенсійний фонд має розвинуту систему стаціонарних сервісних центрів, що присутні у всіх регіонах та навіть у віддалених територіальних громадах. Це дозволяє забезпечити максимальну доступність для громадян та скорочує час очікування. Обслуговування громадян здійснюється за принципом екстериторіальності, сприяючи рівномірному розподілу навантаження та швидкій обробці заявок.

Крім того, Пенсійний фонд активно розвиває електронні сервіси [4]. Громадяни можуть самостійно подавати документи на отримання виплат, отримувати відповіді про призначення виплат та роз'яснення щодо чинного законодавства через особисті кабінети або мобільний додаток.

Об'єднання споріднених функцій у рамках одного фонду допомагає оптимізувати організаційно-управлінські витрати, підвищує ефективність використання фінансових та людських ресурсів і забезпечує адекватний контроль за наданням якісних соціальних послуг.

Водночас, в останнє десятиріччя світовою тенденцією є зміщення поняття «соціальний захист» від державного захисту до системи захисту, де розподіл пропорційно лягає на плечі держави та кожного громадянина. Модель соціальної держави, яка нещодавно сформувалася, передбачає, що страхова частина відповідає лише за соціальні ризики у разі настання «форс-мажорних» обставин, коли громадянин опиняється за межею бідності, стає інвалідом, тривалий час безробітним або (особливо в сім'ях з дітьми) має низький дохід на рівні прожиткового мінімуму [5]. Це призвело до появи нової концепції «соціального самозахисту» через фінансові установи, такі як страхові компанії та банки. Самозахист - це дії, які люди вживають для забезпечення своїх прав. Отже, соціальний самозахист - це позитивна безпосередня дія самого суб'єкта, спрямована на запобігання або пом'якшення негативних наслідків соціальних ризиків. Іншими словами, кожен повинен робити все можливе для підтримання власного рівня життя. Таким чином, модель соціального захисту набирає наступного вигляду (рис. 1).

Основою реформованої вітчизняної системи соціального захисту має стати людиноцентричний підхід з «урахуванням соціально-індивідуального стану особи, коли беруться до уваги її економічні й соціальні інтереси, конкретна життєва ситуація, в якій вона перебуває» [7].

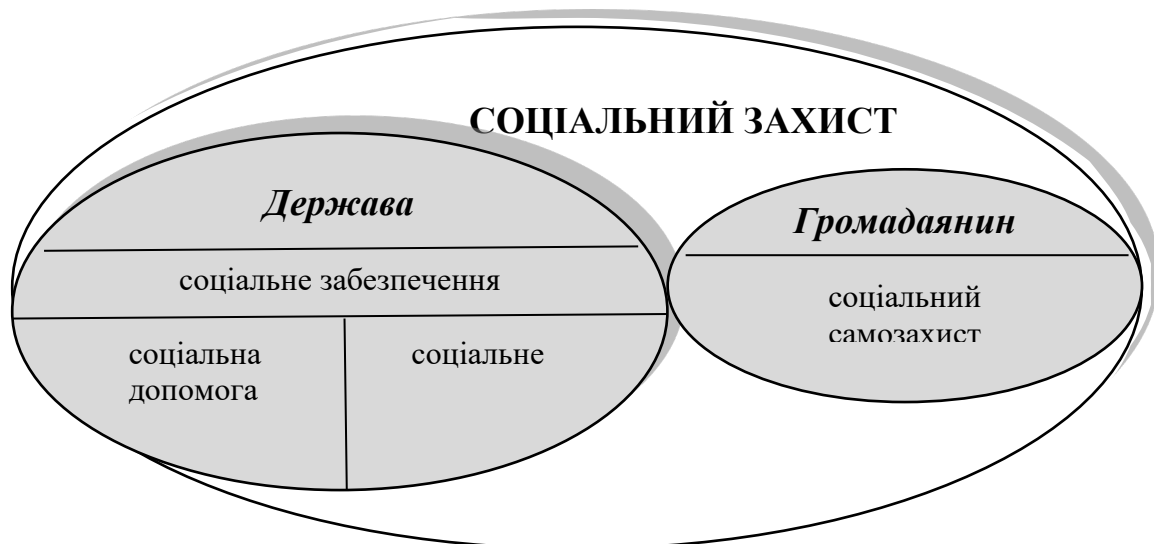

Рис. 1. Взаємоузгодженість елементів соціального захисту

Джерело: [6]

Висновки та перспективи подальших досліджень. Підсумовуючи, слід зазначити, що соціальне страхування є основоположною складовою системи соціального захисту населення. Воно визначає суспільний розвиток країни та служить індикатором рівня турботи держави про своїх громадян.

Особливо гостро це питання постає сьогодні в умовах воєнного часу. Постійне зuboжіння населення, наростання соціальної нерівності, а також глибока демографічна криза та старіння нації, спонукають, щоб соціальна роль держави проявлялася більш відповідально. Очевидно, що в цих умовах настає переосмислення суті соціального страхування та його внеску у вирішення та подолання визначених соціальних викликів і загроз.

Потенціал розвитку соціального страхування в Україні не обмежується лише функцією забезпечення соціального захисту громадян; він також може виступати важливим стимулом для соціально-економічного прогресу країни. Продовження реформ та впровадження рекомендацій, спрямованих на вдосконалення системи соціального страхування, сприятиме підвищенню рівня соціального благополуччя громадян і сприятиме поліпшенню економічного розвитку України.

Перспективами подальших досліджень є питання цифровізації соціальної сфери.

Література

1. Марич М. Г. Соціальне страхування : навч. посіб. Чернівці : Чернівецький національний університет імені Ю. Федьковича, 2022. 176 с.
2. Федина В. В., Рудніцький О. В. Особливості пенсійної реформи в Україні на сучасному етапі суспільно-економічного розвитку. *Збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України*. 2011. № 2. С. 299–307.
3. Про внесення змін до Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» та Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» : Закон України № 2620-ІХ від 21 вересня 2022 р. *Верховна Рада України : офіційний вебпортал*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2620-20#top> (дата звернення: 28.12.2023).
4. Електронні сервіси Пенсійного фонду України у 2023 році. *Пенсійний фонд України : інформаційна сторінка вебпорталу*. URL: <https://www.pfu.gov.ua/2156222-elektronni-servisy-pensijnogo-fondu-ukrayiny-u-2023-rotsi-3/> (дата звернення: 29.12.2023).
5. Онишко С. В. Регулятивний потенціал фінансового ринку в умовах глобальних викликів : монографія / за заг. ред. д.е.н., професора С. В. Онишко. Ірпінь : Видавництво Національного університету ДПС України, 2016. 452 с.
6. Федина В. В. Місце пенсійного забезпечення в системі соціального захисту населення. *Міжнародний науковий журнал "Інтернаука"*. Серія: "Економічні науки". 2019. № 4. doi: <https://doi.org/10.25313/2520-2294-2019-4-4867>.
7. Kolupaieva I., Shevchenko O. Justification of scenarios of state regulatory

policy of Ukraine. *Proceedings of the International conference of Innovation in Science and Education* (March 20-22, 2019). Prague, Czech Republic, 2019.

References

1. Marych, M. H. (2022). *Sotsialne strakhuvannia* [Social insurance]. Chernivtsi: Chernivets. nats. un-t im. Yu. Fedkovycha [in Ukrainian].
2. Fedyna, V. V., & Rudnitskyi O. V. (2011). Osoblyvosti pensiinoi reformy v Ukraini na suchasnomu etapi suspilno-ekonomichnoho rozvytku [Peculiarities of the pension reform in Ukraine at the current stage of socio-economic development]. *Collection of scientific works of the National University of the State Tax Service of Ukraine, 2*, 299–307 [in Ukrainian].
3. Pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy «Pro zahalnooboviazkove derzhavne sotsialne strakhuvannia» ta Zakonu Ukrainy «Pro zahalnooboviazkove derzhavne pensiine strakhuvannia»: Zakon Ukrainy № 2620-IX vid 21 veresnia 2022 r. [On Amendments to the Law of Ukraine “On Mandatory State Social Insurance” and the Law of Ukraine “On Mandatory State Pension Insurance”: Law of Ukraine]. (2022). *Verkhovna Rada of Ukraine: official webportal*. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2620-20#top> [in Ukrainian].
4. Elektronni servisy Pensiinoho fondu Ukrainy u 2023 rotsi [Electronic services of the Pension Fund of Ukraine in 2023]. *Pension Fund of Ukraine*. Available at: <https://www.pfu.gov.ua/2156222-elektronni-servisy-pensijnogo-fondu-ukrayiny-u-2023-rotsi-3/> [in Ukrainian].
5. Onyshko, S.V. (2016). Rehuliatyvnyj potentsial finansovoho rynku v umovakh hlobal'nykh vyklykiv [Regulatory potential of the financial market in the context of global challenges]. Irpin: Vydavnytstvo Natsional'noho universytetu DPS Ukrainy [in Ukrainian].

6. Fedyna, V. V. (2019). Mistse pensiinoho zabezpechennia v systemi sotsialnoho zakhystu naseleennia [The place of pension provision in the system of social protection of the population]. *International scientific journal "Internauka". Series: "Economic Sciences", 4*. Available at: <https://doi.org/10.25313/2520-2294-2019-4-4867> [in Ukrainian].
7. Kolupaieva, I., & Shevchenko, O. (2019). Justification of scenarios of state regulatory policy of Ukraine. *Proceedings of the International conference of Innovation in Science and Education*. Prague, Czech Republic.